

Pentru cei doi oameni care m-au modelat, m-au susținut,
m-au învățat să zâmbesc, mi-au dezvăluit frumusețea lumii,
bunăitatea din oameni și miracolul existenței.
Pentru mama. Pentru tata.

Introducere

1. Motivația cercetării

Europa Centrală nu este un stat: ea este o cultură sau destin.
Milan Kundera

Când, în 1983, Milan Kundera publica în *Le Débat* articolul *Un Occident Kidnappé ou la tragédie de l'Europe Centrale*, scriitorul ceh aducea în atenția Europei întregi un concept uitat și un spațiu, pe care Vestul preferase să-l vândă la masa tratativilor politice. Câteva semnături au fost de ajuns pentru ca timp de 50 de ani un spațiu profund european, un concentrat al Europei înseși, să se înece în comunism și rusificare, în totalitarism și intoleranță.

Când, în 1989, „zidurile roșii“ s-au prăbușit, Mitteleuropa a încercat să renască. Istoricii, sociologii, scriitorii, politicienii, jurnaliștii au discutat de Europa Centrală, adică despre diversitate și multiculturalism, despre disciplină birocratică habsburgică și despre multilingvism, despre cultura central-europeană, adică despre Freud, Mahler și Husserl, despre Kafka, Broch și Musil sau despre Haydn, Liszt sau Bartók, despre mentalitatea central-europeană. Mai puțin despre geografia central-europeană, pentru că, în materie de geografie, Europa Centrală rămâne un concept variabil.

După 1989, Europa Occidentală a redescoperit părțile sale estice și a început „recucerirea“ acestora cu același avânt ca acum o mie de ani, doar că discuțiile despre Dumnezeu au fost înlocuite cu cele despre piață și democrație, iar rolul jucat de cruciade, Liga Hanseatică sau

călugării iezuiți este astăzi asumat de bănci, zeci de organizații internaționale cu diferite scopuri și „minunate“ prescurtări (NATO, UE, BERD, EFTA, ECHA, EEA) sau programe precum TEMPUS sau PHARE. Europa de astăzi, spre deosebire de cea din trecut, promovează multiculturalitatea și tradițiile diferitelor sale regiuni, încercând să-și găsească acea coeziune internă necesară pentru a face față provocărilor exterioare. Această expansiune contemporană este conceptualizată ca o repetiție a vechilor modele, ca o întoarcere la mitica normalitate definită de o moștenire culturală comună. Europa secolului XXI înseamnă în continuare civilizație latină creștină cu variațiile sale catolică și protestantă și mai puțin slavă și ortodoxă, semnifică, în ultimă instanță, civilizație critică și raționalistă, agresivă uneori, cu democrația și economia de piață ca normă universală.

Ce mai înseamnă însă Europa Centrală în secolul XXI? În articolul său, Kundera nu făcea altceva decât să ofere o speranță atât de necesară anilor '80 ai secolului XX: fostele țări comuniste precum Ungaria, Polonia, Cehia aveau o identitate comună și un viitor comun european, spre deosebire de celelalte popoare estice rămase în sfera de influență rusă. Concluziile lui Kundera sunt și cele ale lui Larry Wolff și pot fi rezumate sumar astfel: Europa Centrală este Occidentală, Europa Estică este Barbară. Istoricul maghiar Jenő Szücs¹ ne oferă o definiție asemănătoare cu cea a lui Kundera, subliniind încă o dată faptul că Rusia nu va putea face niciodată parte din Europa. În același timp, Europa Centrală rămânea pentru intelectualii formați aici o chintesență a Occidentului, un spațiu care păstrase mult mai bine decât Vestul, în ciuda comunismului și a influenței ruse, caracteristicile pure ale civilizației europene occidentale. „Europa de Vest a fost cea care a inventat Europa de Est ca pe jumătatea ei complementară în secolul al XVIII-lea, iar civilizația și-a descoperit complementul pe același continent, în țările învăluite în umbră ale înapoierii și chiar ale barbariei. Așa a fost inventată Europa de Est“², afirmă Larry Wolff care, de fapt, ne lasă să

¹ J. Szücs, *The Three Historical Outlines of Europe*, în *Acta Historica*, 29, 2-4, 1983, pp. 131-184.

² Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta Civilizației în Epoca Lumii*, Traducere de Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000, p. 104.

înțelegem că inventarea Europei de Est a ajutat la construirea Europei de Vest. Dar, până la urmă, ce este Occidentul, dacă nu mai ales o cultură asumată de un grup de popoare? O cultură bazată pe o serie de evenimente esențiale precum inventarea Cetății, inventarea dreptului, a proprietății private, revoluția etică și escatologică a Bibliei sau promovarea democrației liberale¹.

Istoriile popoarelor central-europene se întrepătrund adânc. Cehii, slovacii, polonezii, ungurii, românii, croații, slovenii au trăit sute de ani o istorie comună, care s-a confundat în mare parte cu istoria Imperiului Habsburgic. Relațiile politice și dinastice dintre aceste popoare, schimburile lor economice și culturale au creat desigur o cultură și un destin aparte. „Europa Centrală s-a născut ca un copil al Occidentului care apoi s-a căsătorit cu Orientul“, conchide George H. Hodos în cartea sa dedicată acestei părți a Europei². Criza feudalismului, la începutul secolului al XVI-lea, a marcat o separare de drumuri: în Vest, obligațiile feudale ale țăranilor sunt diminuate, se dezvoltă civilizația și economia urbană, apar primele elemente precapitaliste; dimpotrivă, în Europa Centrală structurile feudale sunt întărite. Iluminismul și Epoca Revoluțiilor schimbă esențial coordonatele politice și culturale ale zonei, pregătind prefacerile din secolul XX.

Cercetarea de față ne dorim a fi în primul rând o repoziționare față de ceea ce înseamnă Europa Centrală din perspectivă românească. De prea multe ori istoricii uită Transilvania atunci când vorbesc de Europa Centrală. Uneori uită chiar și Slovacia, incluzându-i atât pe slovaci, cât și pe românii ardeleni, pur și simplu, în istoria Ungariei, fără prea multe detalii asupra diferitelor popoare care trăiau în cadrul regatului maghiar și care au devenit apoi succesoarele acestuia. De prea multe ori, ne rezumăm să ne includem în Balcani și în Estul Europei, vorbind de moșteniri și tradiții orientale din teama – firească – de a nu crea un clivaj mai mare decât cel oricum existent între diferitele „țări“ ale României contemporane. Dar România, așa cum este ea astăzi, este o sumă de

¹ Un eseu interesant pe această temă este cel al lui Philippe Nemo, *Ce este Occidentul?*, Traducere de Adrian Ciubotaru, Chișinău, Editura Cartier, 2008.

² George H. Hodos, *The East-Central European Region: An Historical Outline*, Westport, Praeger Publishers, 1999, p. 19.

tradiții istorice care vorbesc despre Orient prin filiera turcă și rusă, dar și despre Occident prin cea germană și franceză. România înseamnă și orașe profund germane precum Sibiul sau Brașovul, dar și târguri balcanice, înseamnă tradiție ortodoxă, dar și greco-catolică, înseamnă arhitectură gotică și cu tendințe orientale amestecate, înseamnă cultură franceză și germană, influențe grecești, civilizație latină și slavă, administrație habsburgică, dar și fanariotă. Toate acestea ne definesc ca națiune, și nu putem ignora sau diminua nici una dintre dimensiunile care ne creionează prezentul și ne modelează viitorul.

La o primă vedere, o comparație între slovaci și românii ardeleni ar putea părea că se înscrie în tendințele de regionalizare „la modă” în anumite cercuri. Nu este însă vorba despre așa ceva, ci despre o realitate istorică: în secolul al XIX-lea, Slovacia și Transilvania erau părți ale Ungariei și Imperiului Habsburgic. Această realitate istorică a influențat și modelat aparte destinul slovacilor și al românilor ardeleni. O istorie comparată a Europei Centrale din perspectivă românească nu s-a scris încă, deși ea ar fi foarte necesară. O asemenea lucrare ar trebui să trateze cel puțin istoria României, a Ungariei, a Poloniei, a Slovaciei și a Cehiei. Cercetarea de față reprezintă doar un mic pas în această direcție prin prezentarea comparată a istoriei politice și culturale a românilor ardeleni și a slovacilor, între *Aufklärung* și *Vormärz*, în relație cu cadrul general european, dar și cu cel central-european.

Dezvoltarea istorică a românilor ardeleni și a slovacilor a fost modelată de același eveniment: venirea ungarilor în Câmpia Panonică și stăpânirea lor. Eveniment care, de altfel, marchează profund și istoria a ceea ce, mult mai târziu, peste 10 secole, va primi numele generic de Europa Centrală. Există multe paralelisme între istoria slovacilor și cea a românilor ardeleni, fenomene care, din păcate, încă nu sunt suficient cunoscute și exploatate la adevărata lor valoare. Cercetarea de față este o încercare de a surprinde doar câteva dintre ele, într-o perioadă de importante schimbări și prefaceri pentru ambele popoare. Chiar și o examinare sumară scoate în evidență punctul de plecare al cercetării: slovacii și românii ardeleni trăiau în prima jumătate a secolului al XIX-lea în cadrul Imperiului Habsburgic sub stăpânire maghiară, două popoare considerate națiuni „neistorice”, fără nici un drept. Între

germani și maghiari, în secolul renașterii naționale și al Revoluției de la 1848, românii ardeleni și slovacii au ales de multe ori aceleași forme de luptă politică sau culturală și, în funcție de particularitățile fiecărui popor, le-au adaptat sau au creat forme noi. Scopul nostru este în primul rând, așa cum am arătat și mai sus, să prezentăm aceste asemănări și deosebiri într-un cadru mai larg, european, dar și central-european. Pentru că este imposibil să vorbești despre slovaci și românii ardeleni fără să nu integrezi un asemenea demers istoric, cel puțin în cadrul Imperiului Habsburgic și al relațiilor cu maghiarii, germanii sau celelalte popoare slave. În același timp, am încercat – acolo unde s-a putut – să subliniem punctele de convergență cu Europa Occidentală, demonstrând încă o dată că Europa Centrală nu este un spațiu izolat, ci unul care rezonează permanent cu Vestul continentului.

Perioada aleasă – între *Aufklärung* și *Vormärz* – este una definitorie pentru popoarele din Europa Centrală. *Aufklärung*-ul și reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea au salvat Imperiul Habsburgic de ceea ce a adus Revoluția de la 1789 în Franța. Prin reforme impuse de la centru, Imperiul Habsburgic a pornit pe drumul spre modernitate și a evitat o revoluție la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În argumentația prezentă, am pornit de la faptul că *Aufklärung*-ul a fost curentul cel mai important al perioadei din care s-au dezvoltat – pornind de la sau ca reacție la – toate celelalte curente importante care au marcat epoca: *iozefinism*, *Romantism*, *naționalism*. Definiția operațională pe care am folosit-o pentru *Aufklärung* se referă la un curent intelectual care a îmbinat influențe engleze și franceze și care a susținut reformarea armonioasă a corpului politic fără a distruge tradiția *Ständestaat*. Iozefinismul, ca politică de stat, a fost inspirat de *Aufklärung* și de *Reforma catolică* și a vizat domenii largi de aplicare având ca idee de bază crearea unei societăți moderne, centralizate, față de care fiecare cetățean trebuia să dezvolte un tip de angajament civil modern. Iozefinismul, cu interesul său practic către Binele Public și reformare, a creat premisele dezvoltării mișcărilor naționale ale popoarelor din imperiu. În primul rând, prin accentul pus pe dezvoltarea limbilor vernaculare (chiar dacă Guvernul favoriza limba germană), prin susținerea tipăriturilor și dezvoltarea educației, iozefinismul a încurajat și susținut programele culturale ale popoarelor din

imperiu. În al doilea rând, prin însuși conceptul de Bine Public împrumutat de la *Aufklärung* (*allgemeine Glückseligkeit, Wohlfahrt*), iozefinismul a extins comunitatea la nivelul întregului stat și a asimilat națiunea statului. „Acest interval (1792–1848) a fost de fapt creuzetul în care au avut loc metamorfoze structurale în sfera socialului și economicului, în gândirea elitei pe fondul procesului de conjuncțiune a naționalului cu socialul.“¹ Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Iluminismul aduce în Europa Centrală noile idei cu privire la emanciparea omului prin cultură, o atitudine critică față de superstiții, dar și față de Biserică, încrederea în Rațiune ca instanță universală. Pentru popoarele din această parte a Europei, Iluminismul a reprezentat de fapt un vehicul intelectual al tranziției către modernitate. Mai departe, simbioza dintre Iluminism și romantismul revoluționar va crea premisele mișcării de la 1848. Din acest punct de vedere, specificul Europei Centrale rămâne faptul că Iluminismul și, desigur, Romantismul sunt grefate puternic de naționalism, tema redeșteptării naționale fiind una care se regăsește la toate popoarele din zonă. Cei care joacă rolul de motoare ale schimbării sunt fie intelectualii precum în Transilvania sau Slovacia, fie nobilimea mică și mijlocie precum în Ungaria și Polonia, fie burghezia urbană precum în Cehia. Evoluția gândirii și a instituțiilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Europa Centrală exprimă tendința de democratizare a popoarelor regiunii, care însă încearcă în același timp să adapteze ideile liberale condițiilor interne. Programul generației de la 1848 este unul care se bazează pe fondul de idei iluminist, pe care îl îmbogățește și îl sporește cu tendințele liberale ale romantismului revoluționar și ale raționalismului critic.

Am încercat să detaliem toate aceste aspecte în lucrarea de față, pornind de la o imagine europeană de ansamblu, pentru a trece apoi la particular: românii ardeleni și slovacii într-o epocă definitorie pentru dezvoltarea istorică a celor două popoare, cea între *Aufklärung* și *Vormärz*. Este o epocă a acumulărilor pe toate planurile, o epocă

¹ Pompiliu Teodor, *O perspectivă actuală asupra Revoluției din 1848 în Principatele Române*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române*, Târgu-Mureș, I, 1988, pp. 110–120.

a tranziției, a modernizării care de altfel, în sens invers, demonstrează încadrarea definitivă a acestor două popoare pe axa europeană a istoriei.

Demersul prezent pornește și dintr-o convingere foarte clară că numai prin comparație ne putem cunoaște mai bine, pentru că „înțelegerea unui singur caz este legată de înțelegerea mai multor cazuri, pentru că percepem mai bine particularul în lumina generalizărilor“¹. Comparația este o metodă universală în științele sociale, fiind folosită ca un fel de „motor al cunoașterii“, acolo unde este posibil. Pentru a cunoaște mai bine istoria celor două popoare în perioada analizată, am plecat de la general – Europa – și am restrâns succesiv cadrul analizei – Europa Centrală, Imperiul Habsburgic, Ungaria – către particular: românii ardeleni și slovacii. În sens invers am folosit particularul și studiul de caz – cele două personalități marcante ale epocii: cardinalul Alexander Rudnay și episcopul Emil Bob pentru a înțelege mai bine cadrul general. Provocarea a reprezentat-o înțelegerea cauzelor care au dus la echivalențe sau diferențe, stabilirea unei relații constante între variabile, analiza cauzelor spre creionarea concluziilor.

2. Istoriografia subiectului

Epoca Iluminismului, dar și perioada cuprinsă între 1789 și 1848, precum și momentele revoluționare² din această epocă se bucură de o bibliografie foarte bogată atât universală, cât și românească sau slovacă. Fiind vorba de o perioadă a unor schimbări profunde și esențiale, care au marcat întreaga Europă și care au declanșat resorturile creării unui alt tip de societate, epoca dintre Marea Revoluție Franceză și Revoluția de la 1848–1849 a suscitât atenția istoricilor, de la autorii contemporani evenimentelor până la studii din ultimii ani.

Pentru popoarele din Europa Centrală, această perioadă dintre 1780–1848, numită de istoriografie generic „renașterea națională“, a devenit una esențială și definitorie pentru fiecare națiune în parte.

¹ Mattei Dogan, Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, Traducere de Laura Lotreanu, București, Editura Alternative, 1993, p. 12.

² Pentru o istorie a mecanismelor revoluționare, vezi Charles Tilly, *Revoluțiile europene (1492–1992)*, Iași, Polirom, 2002.

De aceea, evenimentele epocii au fost abordate în viziuni proprii, nu numai de către istoriografia românească, ci și de cea maghiară, germană și europeană în general, fără să uităm și contribuțiile importante ale cercetătorilor americani. Avem de a face deci cu o istoriografie variată și complexă, care abordează probleme și subiecte diferite, de la cele de ordin general până la studii dedicate special revoluțiilor de la 1789 sau 1848, lucrări care studiază Iluminismul sau Romanticismul, până la lucrări biografice, studii privind istoria mentalităților sau istoria ideilor. În consecință, pentru cercetarea de față am avut în vedere mai multe colecții documentare, lucrări generale și speciale, monografii, studii și articole, apărute în perioade diferite, încercând să extragem o viziune de ansamblu asupra subiectului în sine, dar și una care să conțină elementele definitorii cu privire la subiectul abordat. O sarcină extrem de dificilă, ținând cont de volumul foarte mare de lucrări pe care a trebuit să le luăm în considerare.

După cum arăta Laura Stanciu, „Istoriografia europeană a răsfățat secolul al XVIII-lea în toate compartimentele sale. Pe verticală s-a dezvoltat și nuanțat mereu problematica abordată, iar pe orizontală, înregistrăm o extindere a câmpului cercetării”¹. Putem menționa aici câteva dintre numele esențiale precum: Ernst Cassirer, Pierre Chaunu, Paul Hazard și Peter Gay². O contribuție importantă în descrierea resorturilor interne ale Iluminismului în Europa Centrală și în comparație cu Vestul continentului a reprezentat-o volumul editat de Roy Porter și Mikuláš Teich, care scoate în evidență diferențele regionale ale experiențelor iluministe, așa cum s-au grefat ele pe prioritățile locale, intelectuale și economice³. În ceea ce privește o imagine de ansamblu a Iluminismului

¹ Laura Stanciu, *Despre istoria istoriografiei Central-Europene. Direcții – Repere – Tendințe contemporane*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/I, 2007, pp. 195–226.

² Ernst Cassirer, *La philosophie des Lumières*, Paris, Fayard, 1966; Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Lumiiilor*, I–II, Traducere de I. Mavrodin, București, Meridiane, 1986; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, Traducere de Viorel Grecu, București, Univers, 1981; Idem, *Criza conștiinței europene (1680–1715)*, Traducere de Sandală Sora, București, Univers, 1973; Peter Gay, *The Enlightenment: an interpretation. The Science of Freedom*, I–II, New York, Knopf, 1969.

³ Roy Porter, Mikuláš Teich, *Enlightenment in National Context*, New York și Londra, Cambridge University Press, 1981.

în Imperiul Habsburgic, reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea și impactul lor asupra popoarelor din această parte a Europei, trebuie să menționăm importante contribuții ale lui Eduard Winter, Robert A. Kann, Fritz Valjavec¹. De asemenea, lucrările semnate de Derek Beales, Max Beloff și Peter H. Wilson prezintă epoca absolutismului în Europa în general cu importante referiri la centrul Europei². În ceea ce privește perioada 1780–1848 în Imperiul Habsburgic, câteva lucrări esențiale surprind atât perioada reformistă, cât și evoluțiile istorice ale popoarelor de pe întinsul monarhiei, și aici ne referim la operele semnate Jean Béranger, Robert A. Kann, Eduard Zollner³. Pentru istoria Europei Centrale în general, o sursă importantă de informații rămâne cartea profesorului Piotr S. Wandycz de la Columbia University, care tratează istoria Poloniei, a Ungariei și a Cehoslovaciei într-un mod unitar⁴. Geografia filosofică a Europei de Est și raporturile ei cu Occidentul sunt surprinse de Larry Wolff într-o lucrare devenită de altfel clasică, și care vorbește despre contrastele binare care, începând de la iluminiști și până în zilele noastre, domină relațiile dintre cele două părți ale continentului⁵. În ceea ce privește istoria Ungariei, dar și a Cehiei sau a Poloniei și relațiile acestor țări cu Imperiul Habsburgic, precum și mișcarea națională a acestor popoare în perioada 1780–1848, am consultat în general istoriografia de limbă engleză și în particular cea cehă în domeniu. Menționez astfel

¹ Eduard Winter, *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus*, Berlin, Rütten&Loening, 1962; R.A. Kann, *A study in Austrian Intellectual History from Late Baroque to Romanticism*, New York, 1960; Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. III. Aufklärung und Absolutismus*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1958.

² Derek Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth Century Europe*, Cambridge, Tauris, 2002; Max Beloff, *The Age of Absolutism (1660–1815)*, Hutchinson University Library, 1954; Peter H. Wilson, *Absolutism in Central Europe*, Routledge, 2000.

³ Jean Béranger, *Istoria Imperiului Habsburgic, 1273–1918*, Traducere de Nicolae Baltă, București, Teora, 2000; Robert A. Kann, David V. Zdeněk, *The peoples of the Eastern Habsburg Lands (1526–1918)*, Seattle și Londra, University of Washington Press, 1984; Erich Zollner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, Traducere de Adolf Ambruster, București, Enciclopedică, 1997.

⁴ Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății. O istorie a Europei Central Răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, Traducere de Mihaela Paraschivescu, București, All, 1998.

⁵ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta Civilizației în Epoca Lumiiilor*, Traducere de Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000.